

מהי ספרות: גרסת הפסיכואנליטיקאי

ספרות הנזקקת לפסיכולוגיה, אם בִּפְרִיאָה של גיבוריה ואם בפענוח של מהלכי עלילתה, היא ספרות הבוגדת בקוראיה לא פחות מאשר בגיבוריה.

בשבוע השני למגיפה פנה אלי סופר בבקשה להתייעצות. הסופר הבהיר שמדובר בייעוץ ספרותי ושיסתפק בשיחה טלפונית. "יש לי בעיה עם הגיבור של הספר שזה עתה סיימתי לכתוב. הוא בוגד באשתו. האם כפסיכואנליטיקאי היית רואה קשר בין הבוגדנות של אדם לבין העובדה שהוא התייתם מאמו בגיל עשר?". לאחר שוודאתי שלא מדובר במתיחה עניתי לסופר שארצה להתייחס לשאלה שלו תחילה כקורא ואחר כך כפסיכואנליטיקאי.

גיבורי הספרות שנחקקו בזיכרוני, אמרתי לסופר, חיו בעולם משל עצמם, עולם שהתקיימו בו בדחיסות רבה זיקות שונות ומשונות בין אנשים וחפצים ובין התרחשויות ממשיות ודמיוניות. לפעמים יש לעולם שבו הספרות חיה זיקה לעולם שבו אני חי, ולפעמים העולם שמתגלה לי בספר הוא זר ומוזר. המתח הזה שבין המוכר לבין הזר מעורר חרדה, ממריץ את הדמיון והמחשבה, ובדרך כלל גם מסב הנאה. מעולם לא הייתי זקוק לפסיכולוגיה על מנת להזדהות עם גיבורי הספרות שאהבתי, בין שהם פעלו באופן מעורר השראה ובין שפעלו בצורה נלוזה.

כשאני מנסה למצוא דמיון בין קריאת ספר לבין הקשבה למטופל באנליזה, או בין המעשה הספרותי לבין המעשה הטיפולי, נדמה לי שהספרות והפסיכואנליזה משתמשות באמצעים שונים על מנת להשיג כמה מטרות דומות. שתיהן מעבירות את הקורא/המטופל ממצב של העדר תשומת לב למצב של עוררות. שתיהן מערערות את שיווי המשקל הרגשי שלנו. הן יודעות כיצד לגרום לנו לחשוב, לדמיין ולהיות בקשר עם עצמנו ועם

העולם, באופן שחורג מההתנסות הרגילה. באנליזה המטופל מתוודע וחי חלקים בעולמו הפנימי שבדרך כלל אינו ער לקיומם או מתכחש אליהם. האמצעים שבהם הספרות משיגה מטרה זו הם שונים. גיבור ספרותי ראוי לשמו לעולם לא יגלה לקורא את הפסיכולוגיה שלו באמצעות פרט ביוגרפי זה או אחר (כמה מעט אנחנו יודעים על ילדותם של גיבורי הרומנים הגדולים!). אבל בידי של סופר מוכשר, גיבורנו מגלה לנו את פרצופו האמיתי דרך תיאור האופן הגנדרני שבו הוא עולה במדרגות, או בלהיטותו אחרי עוגות שמרים מסוג מסוים, שאת שמן הוא הוגה במבטא נלעג.

יכול להיות שהלוך הרוח שבו מצוי הגיבור שלך בדרכו לאהובתו לא מגולם בחוויית אובדן האם, שאני משער שאתה מבקש לתת באמצעותה תוקף פסיכולוגי או אפילו צידוק סובייקטיבי לנטייתו לבגוד באישה, אלא דווקא במראה של ילדה קטנה שהוא מבחין בה בעת שהוא הולך ברחוב. סופרים הם לא "פסיכולוגים". הם מרוויחים לדעת את התואר המפוקפק הזה במידה שהם מצליחים לתאר ולחקור – לעיתים באמצעות גילוי ולעיתים באמצעות כיסוי, לעיתים באמצעות פירוט יתר ולעיתים באמצעות השמטה – היבט מסוים בקיום האנושי, וגורמים לקורא להזדהות עם נקודת מבט זו או אחרת.

אשר לשאלתך אם קיים קשר בין אובדן אם בגיל צעיר לבין חיי האהבה של האדם בבגרותו, התשובה שלי כפסיכואנליטיקאי היא שילדות קשה לא מכשירה בני אדם לחיים טובים ומוסריים, אבל לא כל הילדים שהתייתמו מאמם בגיל צעיר נשארו אומללים גם בבגרותם. בעניין הזה החיים מזמנים הפתעות לא פחות מאשר הספרות, וידועים מקרים של אנשים שהגורל התאנה להם בכל דרך אפשרית והם הצליחו למרות הכול למצוא את הטוב, הנכון והיפה בחיים, ולשתף בו את זולתם.

הגיבור שלך, אמרתי לסופר, ובנקודה זו כבר הרגשתי שאני מדבר יותר מכפי שהתבקשתי, הוא לא מטופל שנמצא באנליזה. אבל נדמה לי שהוא זומם, בעזרתך, לעשות שימוש בפסיכולוגיה כדי להתכחש לאיזו אמת נפשית סובייקטיבית לא נעימה. אני מנחש שהבעיה שלו, מנקודת מבט רגשית, היא לא בוגדנותו אלא שקרנותו. העובדה שגיבור רומן לא ממתין עד לרגע שבו יוכל לתעתע במבקרי ספרות שפרוידיאניותם אמנותם, אלא דוחק בסופר לפנות בשמו לפסיכואנליטיקאי עוד בטרם יצא הספר לאוויר העולם, מעלה בדעתי את האפשרות, שיותר משהוא מתענג על בגידה בנשים, הוא שואב הנאה מלהשפיל אותך, ואף מפתה אותך לבגוד בקוראין.

בסיום שיחתנו נזכרתי בספרים של תומס ברנהרד, אלפרידה ילינק וולדימיר נבוקוב, שזכורים לי כמבטאים יפה את היחס שמן הראוי לדעתי שיהיה לפסיכואנליזה בעולמה של הספרות.

"לכל מקום שאליו פסיכואנליטיקאי מגיע הוא מגלה שסופר ביקר שם לפניו", כותב פרויד ב"פסיכופתולוגיה של חיי היום-יום". לב העניין בציטוט לא מתמצה ב"זכות הראשונים" שיש לדמיון הספרותי בתחומי ידע רבים, ובכלל זה בתחום הפסיכולוגיה ובמדעים, אלא בעובדה שבמקומות שבהם הספרות מזמינה את הקורא, מתוך אינטואיציה, לבקר לזמן קצר ולחוות משהו, הפסיכואנליזה משתקעת, חופרת ומחפשת יחסי גומלין, זיקות והסברים. הספרות פטורה מכל אלה. ספרות הנזקקת לפסיכולוגיה, אם בִּקְרִיאה של גיבוריה ואם בפענוח של מהלכי עלילתה, היא לדעתי ספרות הבוגדת בקוראיה לא

פחות מאשר בגיבוריה. אני מודה שדעתי אינה נוחה גם מנטייתם של פסיכואנליטיקאים בחוגים מסוימים להציע פרשנות ספרותית למתחולל בעולמם הפנימי של מטופלים חיים ונושמים.

כאמור, האנליטיקאי מחפש אחר אמת נפשית שהמטופל אינו מודע לה או מתכחש לקיומה מסיבות השמורות עמו. ואילו מיומנותו של הסופר היא ביצירת הזדהות עם דמויות חיות, משכנעות ובלתי נשכחות, באמצעות רקיחתה של חוויה חד פעמית, רבת פערים וסתירות, הקושרת את האישי והאוניברסלי לכלל אמת פואטית. הדוגמה המתבקשת לכך היא התסביך האדיפלי. בתחום הספרות ובהרבה תחומים נוספים ניתן למצוא ביטויים רדוקציוניסטיים של התסביך האדיפלי. לדעתי, לא בפרויד האשם אלא בחוקרי הספרות שהפכו מושגי יסוד פסיכואנליטיים כמו 'תסביך אדיפוס' או 'טראומה' למפתח גנבים, שבאמצעותו הם מתיימרים להעמיק חקר בליבם של מחברים ושל גיבורים ספרותיים. קריאתו של פרויד ב"אדיפוס המלך" לא היתה רדוקציוניסטית. הוא הבין את המחזה היווני שקרא בנעוריו תוך כדי אנליזה של חלומותיו. האנליזה העצמית של כמה חלומות שבהם הופיעה אמו יצקה משמעות חדשה להיבט מסוים בסיפור שגולל סופוקלס. החלומות והמחזה התלכדו לפתע בדמיונו לגביש של אמת, שהוא חשב אותה לפרטית מאוד ולאוניברסלית בעת ובעונה אחת; אמת השבה ומתגלה באינספור וריאציות במהלכם של טיפולים אנליטיים רבים מאז פרויד ועד היום, תוך שהיא מעוררת חוויה עזה ואישית בלב המטופל. ספרות שאינה מאפשרת לקוראיה להשלים בדמיונם את הפסיכולוגיה החד-פעמית של הגיבורים שלה, כדרך שמטופלים מגלים באנליזה את האדיפוס הפרטי שלהם ומשתכנעים בקיומו, מוטב שתניח את ידה מכל יומרה פסיכולוגית.